

Kertész Imre-Koltai Lajos: Sorstalanság

Kertész Imre Sorstalanság című regénye én-regény, amelyben az első személyű szöveg poétikai szerepe alapvető jelentőségű. A főszereplő, a tizennégy éves Köves Gyuri maga mondja el, hogyan tartóztatták föl '44 őszén Budapesten és hurcolták el sokadmagával előbb Auschwitzba, majd onnan a buchenwaldi és a zeitzi koncentrációs táborba. Köves Gyuri nem tud semmit a koncentrációs táborokról, tulajdonképpen a nácizmusról sem, arról is csak felületes és értelmezhetetlen ismeretei vannak, hogy zsidó származású, és ezért megbélyegzett, netán üldözött lény. Többé-kevésbé gyanútlanul sodródik bele a deportálásba, és mások hatására kezdetben még bizonyos illúziókat is fűz a civilizált és technikai téren fejlett németekhez.

Gyuri története és naivitása ismert a regényből.

A Sorstalanságban, hogy Kertész Imre egy éretlen kamasz fiú lelkivilágának szemszögéből ábrázolja az elhurcoltatást és a táborban elszenvedett gyötrelmeket. Köves Gyuri szemszögéből és az ő értelmezésével látjuk az eseményeket. A mű cselekménye a fiú kálváriája, elhurcoltatása, lágerbeli élete, életben maradása és hazatérése. Egy naiv, a világban kevésbé tájékozott fiúnak hirtelen az élet legkegyetlenebb próbáit kell kiállnia, s eközben válik felnőtté. A fiút nem nevelték vallásosan, nincs zsidó sors-tudata, mégis „sorstalanul” is viselnie kell ezt.

De perspektívájába nyelvi eszközökkel beleíródik bizonyos többlet-tudás, a túlélő felnőtt – bizonyos értelemben a mindenkor olvasó – többlet-tudása a holokausztról. Én-hőisével tehát Kertész olyan elbeszélőt teremtett, akinek beszámolójában külső szempontok nem jutnak ugyan szóhoz, de naivitása a befogadás folyamán mégis ellentétbe kerül az olvasó történelmi ismereteivel. Ezáltal az elbeszélésmódot morbid és kegyetlen ironia hatja át, mely az abszurdba hajlik.

Az embertelen, a kimondhatatlanul borzalmas itt „természetessé” és ennek következtében szükségzerűvé válik. Ez az elbeszélésmód azt a feloldhatatlan ellentmondást képviseli, amely a túlélő sorsszerűen egymást követő tapasztalatai, felismeréseinek korlátozottsága és véletlenszerűsége, valamint az Auschwitzot követő korszak tapasztalati horizontja között áll fenn. A regény így a holokauszt-diskurzus fájdalmas és nyugtalanító lezárhatatlanságát ábrázolja.

A regényben mindez elsőrendűen nyelvi eszközökkel történik. A kamasz-főhős beszédének egyes szám első személyben mondja el a történetet. A fiú gyanútlan, a kíváncsi, értetlen, tehetetlen. Beszéde kifejezi a pillanatról pillanatra alakuló sorsát.

Ha tehát valaki a Sorstalanság című Kertész Imre-regény megfilmesítésére vállalkozik, akkor ezt kell filmre vinnie. A feladat szinte megoldhatatlannak látszik, és Koltai Lajos filmváltozatának is csak részlegesen sikerült.

A naiv fiatal fiú szerepét a szuggesztív arcú Nagy Marcell tökéletesen alakítja. A filmben a színészi játékok nagyszerűek. Elsősorban Nagy Marcell megrendítő alakítása, ahogy a tudatlan gyerek átalakul koravén-ronccsá. Az appelek és ételosztások monoton rítusai közben Nagy Marcell beesett arca egyre közönyösebbé válik. Végül mozdulatai már csak az életben maradásra szorítkoznak. Színészi játéka visszafogott, pontos. Története az alakítás hitelessége miatt válik hitelessé.

Jól adja vissza néhány meglepő szemszögéből forgatott részlet a könyv hangulatát, például, amikor a kamera a beteg- (vagy hullá?-)szállító rab válláról fejjel lefelé lelógó,

csaknem eszméletlen Köves Gyuri szemével feje tetejére állítva láttat imbolygó, dülöngélő képeket.

A másik megoldás a könyv lényegének érzékeltetésére, hogy a képen kívülről szólal meg a narrátor-főhős hangja. A Sorstalanság képei „alatt” is felhangzik időnként a főszereplő Nagy Marcell hangján a regény néhány rövid részlete

A megfilmesítés további súlyos nehézsége, hogy a Sorstalanságban nincsenek párbeszéddek. Minden Köves Gyuri tudatában zajlódik. Ezért a filmben a szereplők közvetlen megszólaltatása a Köves Gyuri szemszögétől független, ám a film eszközeivel ezeket a jeleneteket nem lehetett másként ábrázolni (például a vámházbeli „Szakértő” és a német tiszt téglagyári beszélgetése).

Van tehát egyfelől egy regény, Kertész Imre: Sorstalanság című regénye, és van másfelől egy film, amely ennek a regénynek a megfilmesítéseként került a mozikba. A film valójában nem ennek a regénynek a megfilmesítése, hanem egy másik művészi alkotás. A filmkritikák egységesen ezt állítják.

Ugyanakkor Koltai Lajos filmje néhány kisebb kihagyást és kiegészítést nem számítva pontosan követi a regény cselekményének menetét. Ennek köszönhető a film kétségtelen közönségsikere.

A regény elbeszélője és főhőse tehát egy tizennégy éves fiú, Köves György. Apját munkaszolgálatra hívják be, ezzel indul a cselekmény. Ő maga mostohaanyjával él tovább, s Csepelre jár dolgozni egy hadiüzembe. Egyik nap azonban rendőr szállítja le az autóbusról, és társaival együtt az egyik téglagyárba kísérik. Nemsokára már népes társaság van együtt, és az összegyűjtött zsidókat Németország felé irányítják. Előbb Auschwitz-Birkenaubába kerülnek, de Köves György - több társával együtt, akik mind munkaképesnek bizonyulnak - Buchenwaldba kerül. Itt már munkára fogják őket: kora hajnaltól estig dolgoznak a tábor melletti hadiüzemben. Főhősünk rövid idő elteltével egy másik, kisebb táborba kerül át. Itt betegszik meg, és innen szállítják vissza Buchenwaldba, ahol a rabkórházban helyezik el. A regényben végig a főhős beszél, egyes szám első személyben mondja el benyomásait, a rabok illúzióit, majd a lassú fölismeréseket, a túlélés stratégiáit. Számos jellemző figurával ismerkedhetünk meg, s a fogolyélet jellemző mozzanatait bontakoznak ki a regény lapjain. Köves György a buchenwaldi táborba visszakerülve lassan kezd felgyógyulni, s a kórteremben furcsa események zajlanak körülötte. Az egyik nap megszólal a hangosbemondó, mely a tábor felszabadulását adja hírül. A fiú - több magyar társával együtt - útnak indul hazafelé, s viszontagságos út után Pestre érkezik. Apját nem találja, anyját is elveszíti, s hontalanul, az emlékezésről le nem mondva próbál új életet kezdeni.

Ez a film egy történelmi lecke, ami igaz történetet mond el egy olyan súlyos kérdéstről, amelyről a nézők nem tudnak eleget. Olyan történelmi viszonyokat és emberi sorsokat ábrázol, amelyek lappangva mindmáig éreztetik hatásukat mindennapi életünkben. A filmváltozat tömegeket ismert meg Kertész Imre Nobel-díjas regényének „meséjével”, „kedvet csinálva” elolvasásához. Koltai Lajos filmje nagy apparátussal és műgonddal, professzionista eszköztárral, szépen és hatásosan, „szívhez szólóan” és megrendítően mond el egy filmtörténetet, amely a legtöbb néző számára átélhető.

A filmváltozat forgatókönyvét maga Kertész Imre írta. Tehát ő maga adta áldását arra, hogy regénye más formában is elbeszélhető: a holokausztot és a koncentrációs tábort „dísztetként” rekonstruáló film-formában is.

Bizonyos vélemények szerint a háború „szégyenét” vagy a holokausztot nem lehet játékfilmen ábrázolni. Tehát a holokausztot bemutató filmek azt a hazug látszatot keltik, hogy a borzalmakat ábrázoló filmek hitelesen képviselhetik magukat a tényleges borzalmakat.

Sőt Kertész Imre szerint a holokauszt nem történelmi esemény, hanem „életre keltett passiójáték”, a tábor nem történelmi film-helyszín, hanem szakrális tér. A zsidók elégetése áldozat, hasonlatos Jézus Krisztus kereszthalálához. „Isten Auschwitz, de az is Isten, aki Auschwitzból kihozott. És aki kötelezett, sőt rákényszerített, hogy minderről számot adjak, mert hallani és tudni akarja, hogy mit tett.” (Kertész Imre)

Márpedig a Sorstalanság filmváltozata, Kertész Imre közreműködésével és jóváhagyásával, valóságként, pontosabban a valóság filmszerű látszataként jeleníti meg a koncentrációs tábort.

Kertész a holokauszt-diskurzust új megvilágításba helyezte. Eszerint Auschwitz a 20. századi európai civilizáció szimbolikus színtere, ami ott történt, nemcsak botrányos, de „természetes” is, miként Köves Gyuri abszurd „passiójátéka” tanúsítja. Ha történetéből elvész az abszurd világszemlélet akkor szinte a lényege vész el.

A filmváltozat az abszurd világszemléletet nem adja vissza egyértelműen.

A Sorstalanság tisztességesen, tehetségesen, nagy mesterségbeli tudással elkészített film. Olyan, amilyenek a Kertész Imre-regénybe foglalt történet izléses és hatékony mozgóképes előadásának a közmegegyezés nagykönyve szerint lennie kell.

Ennio Morricone zenéje kissé érzelmes a film témájához. De akadnak képsorok, amelyek váratlan, nagy erejű hatása éppen abból fakad, hogy nincs zenei kíséretük, csak egyszerűen, szinte hangtalanul, megtörténnek.

A film vannak szép felvételek is, amik érzékeltetik az eredeti mű atmoszféráját. Például a „füstön áttörő” ellenfényben fényképezett totálók. Ezek szépsége azt illusztrálja, hogy a koncentrációs táboroknak is megvolt a maguk utólag honvágyat ébresztő szépségük és boldogságuk.

Valamint jók a közeli képek, amelyeken csúf és groteszk emberi lényeket ábrázoltak jeles magyar színészek, mint a pesti rokonság képviselőiként Benedek Miklós vagy Rajhona Ádám, auschwitzzi német tisztként Zsótér Sándor, a koncentrációs táborban Bezeredy Zoltán vagy Harkányi Endre. És ismeretlen arcok a vámházi fiúk szerepében.

És természetesen mindenekelőtt a főhóst játszó Nagy Marcell, aki nélkül ez a film nem az lenne, aminek látjuk, és akinek az arcán, kiváló maszkmesteri segédlettel, valóban lejátszódik a történet egy fontos vetülete: a csonttá soványodó fiú látványa, amely mély érzelmeket kelt és bizonyos értelemben vádol.

A könyv és a film üzenete egyaránt az, hogy Auschwitz után bizonyos régebbi magatartástörvények nem érvényesek többé. Auschwitz a modern létben az ember lealjasodásának végső pontja. Annak a lehetőségét vizsgálja, lehet-e még egyébként élni és gondolkodni egy olyan korszakban, amelyből az emberek teljességgel alávetették magukat a hatalomnak. Egyéni életben megtapasztalta a rettenet előidézőjének és a borzalom elszenvedőjének karakterét. Érett ésszel követhetetlen a náci rettenet, ahol az embert

anyagként kezelik. Ebben a helyzetben szükségképpen felőrlődik mindaz a védekezési erő és lehetőség, amelyhez egy polgári neveletésben részesült ember hozzászokott.

A Sorstalanság azt is bizonyítja, hová vezet az antiszemitizmus, az általános emberi előítélet. Ne elégedjünk meg a múlt tragikus történetének megismerésével, őrkdjünk azon, soha többé ne engedjen senki a rasszizmus, a diszkrimináció, a gyűlölet kísértésének.